

Redegørelse om studieorlov i 2016

- fra Heine Lokjær Hansen

Formål

Formålet med studieorloven var at reflektere over, hvad der konstituerer en gudstjeneste som evangelisk-luthersk for at kunne besvare spørgsmålet: "Kan der opstilles kriterier for Folkekirkens gudstjeneste, som kan være forudsætninger for gudstjenestefejringen og -udviklingen med den faste gudstjeneste og andre gudstjenester". Dette skete ved at læse klassisk luthersk liturgisk tænkning, liturgisk teologi og gudstjenesteordninger for andre evangelisk-lutherske kirkesamfund.

Luthers kriterier for gudstjenesten

Martin Luther skrev to essays om at bruge traditionen på en reformert og evangelisk måde¹ "Om gudstjenestens ordning i menigheden" fra 1523" og "Deutsche Messe" fra 1526, hvor han nedskriver sine principper for gudstjenesten og "Formula missae et communionis pro ecclesia Vuittembergensi" fra 1523, som var liturgien for messen i Wittenberg.

I "Om gudstjenestens ordning i menigheden" fremlægger han principperne om, at den nye forståelse af frelsen må føre til en reform af gudstjenesten. Guds egen forjættelse, hvori han tilsiger synderen Kristus som hans retfærdighed, modtaget i tro, skal være gudstjenestens kerne. Derfor må evangeliet lyde, når menigheden forsamles, ved at blive forkyndt og det på modersmålet. Endvidere skal nadveren som det sakramente, hvori evangeliet bliver kød og blod frigøres fra enhver forbindelse med "privatmessen". Evangeliets forkynder tog offerpræstens plads. Det er hovedlinjerne for den kommende gudstjenestereform, men Luther går langsomt frem. Meget af det gamle kan beholdes, for den overleverede gudstjeneste har en fin, kristen herkomst.

I "Deutsche Messe" fremlægger han de samme principper som i "Om gudstjenestens ordning i menigheden" og udvider dem med Tidebønnerne for latinskolerne² (hverdagens bønnegudstjenester), som styrker gudstjenestens opdragende og belærende betydning. Den største forandring skete i nadveren. Den oldkirkelige nadverliturgis indledning som var i Formula missae (1523) erstattedes af en parafrase af fadervor og indstiftelsesordene, mens Sanctus (Helligsangen Es. 6,3) og Agnus Dei (O, du Guds lam) synges under uddelingen.

¹¹ "Luther himself, in contrast, for example, to Thomas Müntzer, resisted publishing extensive liturgical materials lest they should become some new, evangelical constraint, some required law. What he did publish, finally, was not a set of liturgical books, not a universal prescription, certainly not a "new liturgy", but two essays on the use of the tradition, certainly not a "new liturgy", but two essays on the use of the tradition in a reformed and evangelical way, as that was being attempted in Wittenberg. Luther did now write a liturgy. He made available two examples of an evangelical way to celebrate the traditional Mass. And, one should note, there were two such examples, differing in details, not just one, supposedly "authoritative" proposal – two proposals, united in the common, great outline of ordo Missae, diverging in questions of contextualization and address to culture. But in both of these booklets, the outline of the Mass – the ordo – and the counsel about the use of available traditions were exceptionally conservative." Lathrop, Gordon: Conservation and Critique, side 91

² I Tidebønnerne gennemgås katekismen og evangelierne fra uge til uge for latinskolernes elever. Tidebønnerne var på latin, for det var nyttigt for de unge at lære sprog.

Luther betragter gudstjenesten under det pædagogiske synspunkt. Gudstjenesten skal opdrage mennesker, og især de unge, til at blive bedre kristne. Luther er konservativ hvad ydre former angår med begrundelsen den kristne frihed. Former har ingen frelsende betydning. Frihed betyder at man både har frihed til at ændre og frihed til at fastholde liturgiske former, så længe de ikke strider mod evangeliet. Derfor kan Luther gå ind for bevarelsen af messeklæder, altre, lys, kirkeårets fester, helligdage m.m. og argumentere for bevarelsen af det latinske gudstjenestesprog. Når blot evangeliet lyder og sakramentet uddeles efter Kristi indstiftelse, er alt andet virkelig frit, og hverken ceremoniers bevarelse eller ceremoniers må gøres til ny lov, der betynger samvittighederne. Alle, som følger denne ordning, skal ikke gøre den til en tvingende lov, men bruge den kristne frihed efter deres behag, når forholdene passer til det. Ordningen fremlægges ikke med den hensigt, at Luther vil beherske eller regere med lov. De, som allerede har gode ordninger eller ved Guds nåde kan forbedre dem, skal ikke vælge denne ordning, for det er ikke Luthers mening, at hele Tyskland skal antage den wittenbergske ordning.

”Formula missae et communionis pro ecclesia Vuittembergensi” er gudstjenesteordningen i Wittenberg. Den katolske messe blev ikke afskaffet, men er rensat, så den ikke længere var en offermesse. Menigheden var vigtig. Luther anfører, at noget af messen stammer fra de første kirkefædre. Han indførte tysk som gudstjenestesprog, men beholdt også latinske tekster. Han gav menighederne den kristne frihed.³

Lathrop⁴ har defineret konservatisme og kritik som væsentlige lutherske principper. Retfærdiggørelseslæren er et redskab til at undersøge om traditionens praksis understøtter evangeliets frie lyd. I CA 7 defineres kirkens enhed som udtrykt i evangeliets lære og sakramenternes forvaltning. Han holdt sig konservativt til Ordo Missae, som gudstjenesteordningen i Wittenberg viser og forandrede ikke for at forandre, blot princippet om evangeliets renhed og menighedens deltagelse blev holdt. Det medførte salmesang på egne sprog og at liturgien blev lokal-funderet og mangfoldig. Principperne fastholdt den lutherske enhed om Ordo Missaens bevarelse samt fundamentet om Ordet, deltagelse, og et fravær af tvang i liturgien.⁵

Haderslev-artiklerne⁶

Haderslev-artiklerne hører som kirkeordning til de ældste i den protestantiske verden. De er skrevet uafhængig af de tyske kirkeordninger, der udkom på samme tid, men deres afhængighed af Luthers forfatterskab er umiskendeligt. De er udarbejdet af hertug Christians (senere Christian 3. af Danmark) to

³ ”men i alt dette må der passes på, at vi ikke gør en lov af friheden, eller tvinger dem til at synde, som enten gjorde anderledes eller udelod noget, når blot de lod indvielsesordene lyde uantastede og handlede således i tro. Thi de kristnes skikke bør være sådanne, som de frivilligt og af hjertet og af hjertet betjener sig af, men som kan ændres så ofte og på hvilken måde de måtte ønske... fordi disse ting ikke kan og ikke skal være bundet ved love. Endvidere, hvis forskellige bruger forskellig skik, skal ingen dømmes eller fordømme den anden, men enhver må have nok i sin egen opfattelse, og lad os være af samme indsigt og mening, selvom vi benytter forskellige ordninger... Thi skønt vi ikke kan undvære de udvortes ordninger, lige så lidt som vi kan undvære mad og drikke, giver de os dog ingen yndest hos Gud”. Martin Luthers gudstjenesteordninger af Max W. Olsen, København 1951

⁴ Gordon W. Lathrop er professor of Liturgy Emeritus på the Lutheran Theological Seminary at Philadelphia. Han har skrevet flere bøger, bl.a. Holy Things: A Liturgical Theology, Holy People: A Liturgical Ecclesiology, Holy Ground og The Pastor: A Spirituality. Han var med i komiteen, som udgav Evangelical Lutheran Worship (2006). Han har været medlem af Faith and Order Commission of the World Council of Churches and the Worship and Culture Study of the Lutheran World Federation.

⁵ Lathrop, Gordon: Conservation and Critique: Principles in Lutheran Liturgical Renewal as Proposals Toward the Unity of the Churches.

⁶ <http://www.lutherdansk.dk/trellix/id135.htm>

teologer Johann Wendt og Eberhard Weidensee⁷, som var udsendt fra Wittenberg. Modtagerne er alle sognepræsterne i Haderslev-Tørning Len, som på præstemødet på Haderslev-hus i 1528 fik et eksemplar af Haderslev-artiklerne udleveret.

Det fastslås at sognepræsterne holder ikke messen ensartet, men bruger deres frihed og gør, som de vil. De skal i kristelig kærlighed og for at undgå forargelse holde messen ensartet og på en sådan måde, som det er foreskrevet. Derfor skal de ved nadveren - iføre sig almindelig messekjortel, have lys på alteret og elevere sakramentet. Præsterne skal flittigt lære og undervise menigheden om nadveren og sikre alle, som modtager nadveren, har skriftet. Og at de gør det af egen fri vilje. Der fejres kun nadver, når der er nogle, som vil fejre nadver.⁸

Sognepræsterne må ikke (længere. Heine) holde messe for afdøde.

Det skal stå præsterne frit for, om de vil de store højtider synger (Gloria in excelsis Deo), Halleluja og en sekvens, Veni Sancte Spiritus og lektierne, det latinske pater peccavi, præfactionen, sanctus og agnes dei. Dog kun på de store højtider.

Apostlenes dage er ikke kirkelige festdage. Falder en aposteldag i ugen efter, skal man om søndagen, efter prædikenen over det sædvanlige evangelium, sige: *"Kære venner, i den kommende uge på N-dag, er det skt. N's dag. Den skal ikke holdes som helligdag"*.⁹ Præsten kan så sige lidt om denne dag, nemlig så meget som evangelierne og Apostlenes Gerninger fortæller samt undervise om at Gud har givet os de kære helgener til forbilleder, men ikke for at vi skal gøre os afguder af dem, eller anråbe dem som nødhjælpere. Præsten må gerne prædike og holde gudstjeneste med nadver, hvis menigheden ønsker komme i kirke på aposteldagen.

Præsten skal prædike og udlægge det sædvanlige evangelium på den måde, det står i dr. Martin Luthers Postiller. Præsten skal formane folk til fred og lydighed mod øvrigheden med henvisning til Guds bud. De skal gerne give og betaler deres skat og gæld, og hvad de ellers er deres øvrighed eller nogen anden skyldig.

Præsten skal bede til Gud Herren for den verdslige øvrighed, for biskoppen og prædikanter, for ydre fred, for gode tider, at Gud vil beskærme os mod pest og andre alvorlige sygdomme. At han vil holde sin vrede og straf tilbage og bevare og beskytte os mod Djævelen og alt ondt.

Når prædikenen er forbi, synges litaniet på dansk sammen med hele menigheden. Efter prædikenen fremsiges katekismen fra ord til andet (de 10 bud, fadervor, dåbens og nadverens sakramentsord). Der skal prædikes over katekismen 2 gange 7 søndage.

Langfredag læses hele lidelseshistorien fra Johannesevangeliet kapitel 18 og 19 og derefter holdes en prædiken om Kristi lidelse. Der skal prædikes om skriftemål og nadveren palmesøndag og 2. påskedag og til andre gudstjenester.

Præsterne skal døbe på dansk og prædike og dåb. Hvis børnene er hjemmedøbt, skal de ikke døbes igen. Man skal kun fremvise dem i kirken og sige trosbekendelsen, fadervor og læse Markusevangeliet kapitel 16, 18-20 i faddernes nærvær.

⁷ <http://www.graenseforeningen.dk/?q=leksikon/w/all/4173>

⁸ For Luther var nadveren også en fællesskabshandling og ikke et offer. Derfor må der ikke fejres nadver uden menighedens deltagelse

⁹ Artikel 9

Katekismen som en del af gudstjenesten

De skal endvidere hver søndag efter prædikenen fremsige katekismen ord for ord: De Ti Bud, Trosbekendelsen, Fadervor og ordene om dåben og nadveren.

To gange årligt skal de desuden prædike og give en kort udlægning af katekismen. Det skal gøres på de syv søndage før påske. På samme måde skal de bruge de syv søndage, der følger efter skt. Michaels dag [29. sept.].

Principper for gudstjenesteliturgier i Evangelical Lutheran Church in America, Union Evangelischer Kirchen in der EKD und für die Vereinigte Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands og i Den Norske Kirke

Evangelical Lutheran Church in America¹⁰

ELCA udsendte i 1997 "The Use of Means of Grace", som blev defineret som ordets og sakramenternes gave, som er fra Gud. Den sakramentale praksis søger at styrke sammenholdet i en fælles forståelse og praksis om ordet og sakramenterne. Menighederne udlever Means of Grace i rige mangfoldige måder.¹¹ Ordet forstås bredt som læsning, prædiken, bønner, trosbekendelse, absolution, musik, kunst, tjeneste i gudstjeneste og hele kirkens undervisning. Kirken fejrer nadver, fordi kirken behøver nadver, for her er det kristne fællesskab og mission som et døbt folk næret og støttet. Lægfolket får en aktiv rolle i gudstjenesten, som kan være søndag morgen eller en anden dag.

ELCA iværksatte en struktureret dialog om "The Use of Means of Grace" i menighederne og i 2001 udsendtes "Principles for Worship".¹² PoW var også inspireret af Det lutherske Verdensforbunds Worship and Cultures Nairobi-dokumentets firdannede forståelse af kristen gudstjeneste som trans-kulturel, kontekstuel, mod-kulturel og tvær-kulturel. Kristne har fra begyndelsen måtte finde balancen mellem det lokale og det universelle i gudstjenesten. Finde balancen mellem kontekstuel og trans-kulturelt. Finde balancen mellem at den lokale forsamling er kirke og at den verdensomspændende forsamling også er kirke.¹³ Fundamentale

¹⁰ Forkortes herefter ELCA

¹¹ "The gift of Word and Sacrament is from God. This statement on sacramental practices seeks to encourage unity among us in the administration of the means of grace and to foster common understanding and practice. It does not seek to impose uniformity among us. It does not address our practice of Word and Sacrament out of antiquarian or legalistic interests but rather to ground the practice of our church in the Gospel and to encourage good order within our church. Our congregations receive and administer the means of grace in richly diverse ways. This diversity in practice is well grounded in the Confessions. "It is not necessary for the true unity of the Christian church that ceremonies of human institution should be observed uniformly in all places. "We are united in one common center: Jesus Christ proclaimed in Word and sacraments amidst participating assemblies of singing, serving, and praying people." The Use of Means of Grace, side 9.

¹² Forkortes herefter PoW

¹³ Lathrop, Ethvert fremmed land er et hjemland; ethvert hjemland er et fremmed land – om liturgi og kultur. Præsteforeningens Blad 2016, side 632.

trans-kulturelle elementer i den ugentlige kristne gudstjeneste er dåb og nadver; at mennesker mødes; Guds ord forkyndes i læsning, prædiken, sang og bønner; og mennesker sendes ud i verden i mission.¹⁴

Kristne er kaldet af Helligånden for at samles om Guds ord og sakramenterne, så at Helligånden sender dem ud i verden for at fortsætte Guds mission.¹⁵ Men det sker i en lokal kontekst. Nadveren fejres med lokalt brød og vin. Kristendommen kontekstualiseres og det gør gudstjenesten også. Ligesom Jesus blev inkarnet i en jødisk kontekst. Mod-kulturen i gudstjenesten er at nogle elementer i enhver kultur er syndige, inhumane og i modsætning til evangeliet. Gudstjenesten modsiger disse elementer i kulturen. De tvær-kulturelle elementer i gudstjenester er at forskellige kulturer deler gudstjeneste-elementer med hinanden på tværs af kulturer for at byde hinanden velkomne på tværs af kulturer.

Introduktionen i PoW, hvor de generelle principper for liturgien er fremlagt, afsluttes med en opmuntring til at menighederne viser enheden i kirken på mangfoldige måder, som den lokale forsamling. Intentionen med PoW er ikke at sikre ensartethed, men at hver menighed udlever "Means of Grace" i sin kultur med opmærksomhed på de fire kulturforståelser, som Nairobi-dokumentet fremhævede.¹⁶

Die Evangelische Kirche der Union und die Vereinigte Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands¹⁷

I 2000 udgav EKU og VELKD Evangelisches Gottesdienstbuch¹⁸. Her præsenteres de liturgiske kriterier og forudsætningerne for EG.

Forudsætningerne er nye åndelige opbrud (Kirkedage, Taizé, karismatiske bevægelser) og liturgiske økumeniske impulser (Kvindernes bededag, Thomas-messe, solidaritetsaktioner med undertrykte folk), den økumeniske bevægelse og nye gudstjenesteformer (familiegudstjenester, ungdomsgudstjenester). Endeligt er det alle kirkers dybere besindelse på gudstjenestens jødiske rødder. Desuden var nye kommunikationsformer samt den dybere besindelse på riter og symboler i gudstjenesten også vigtige forudsætninger. Den reformatoriske traditions grundform og tanker om gudstjenesten lægger som forudsætning for EG.¹⁹

7 kriterier præsenteres:

- Gudstjenesten bliver fejret under menighedens deltagelse og ansvar
- Gudstjenesten følger en genkendelig og stabil struktur. Grundstrukturen har en dobbelt kerne: Forkyndelse og nadvermåltidet
- Bevarede tekster fra traditionen og nye tekster fra menighedslivet har samme status

¹⁴ *Central transcultural elements of worship include baptism and the eucharist, the sacraments of Christ's death and resurrection, given by God for all the world. The fundamental shape of the primary weekly gathering of Christians is transcultural: the people gather; the word of God is proclaimed and responded to in reading, preaching, song, and prayer; the eucharistic meal is shared; and the people are sent out into the world in mission.* (PoW side 9)

¹⁵ PoW, side 6

¹⁶ *"Whether principle, application, or background, the statements in Principles for Worship are intended to encourage unity in the church while recognizing that "our congregations receive and administer the means of grace in richly diverse ways." Principles for Worship does not seek to secure conformity or impose uniformity.*" PoW, side 11

¹⁷ Forkortes herefter EKU og VELKD

¹⁸ Forkortes herefter EG

¹⁹ EG side 13

- Den evangeliske gudstjeneste står i en levende sammenhæng med gudstjenesten i andre kirker i økumenien. Evangeliske gudstjenester er altid relateret til hele Jesu Kristi kirke. Derfor er den åben for andre kirkers spirituelle rigdom
- Sproget må ikke udelukke nogle.
- Liturgiske handlinger og forhold inddrager det hele menneske. Gudstjenesten er en kommunikationsoplevelse – mellem Gud og mennesket og mellem de forsamlede
- Kristenheden er forbundet med Israel som Guds folk²⁰

EG er et hjælpemiddel for menighedens konkrete liturgiske gudstjenesteopgave. Derfor er der to grundformer men ingen fast liturgi. Det er en udlevelen af det dobbelte reformatoriske princip; Det er ikke frelsesnødvendigt at have en gudstjenesteordning. Samtidig er det godt at have et mål af genkendelighed i gudstjenesten til gavn for andre menigheder og andre kirker.²¹

I EG bliver der opfordret til mangfoldighed og fleksibilitet under hensyntagen til en forbindelse til Jesu Kristi kirke i alle tider og på alle steder, med menigheden i regionen (landeskircher) og indenfor den enkelte menighed. Forbundetheden til den universelle kirke skal kunne ses i grundstrukturen (åbning og påkaldelse – skriftlæsning og forkyndelse – nadver – sendelse – velsignelse).²²

Forbundetheden af menighedens gudstjenesteformer er kirkeforstanderens (red: I Danmark menighedsrådet/præstens) vigtige opgave.

Den norske Kirke

Den norske kirkes gudstjenesteliturgi definerer hovedgudstjeneste (svarer til den faste gudstjeneste i Danmark) som menighedens hovedsamling på søn- og helligdage. Der er flere strukturer på forskellige hovedgudstjenester i Gudstjenesteboken. Højmessens danner udgangspunkt for alle andre typer hovedgudstjenester. Det afgøres lokalt, hvordan man udformer dem, og hvordan man navngiver dem. I Gudstjenesteboken inddeles gudstjenesten i fem hoveddele: Samling, ordet, forbøn, nadver og sendelse.

På kirkens hjemmeside defineres ordet og nadver som de grundlæggende hoveddele i den kristne gudstjeneste. Ordet fører tilbage til synagogegudstjenesten og nadveren har sit udgangspunkt i Jesu sidste måltid med sine disciple. Strukturen har udviklet sig og er udvidet med samling, som leder ind til Ordet og sendelse, som leder fra nadverbordet og ud til tjeneste i verden. Midt i gudstjenesten har forbønnen for kirken og verden sin plads som bro mellem Ordet og nadveren.²³

I Gudstjenestebok er der forslag til hvordan gudstjenestens liturgi skabes i de fem hoveddele. Disse led skal være med i hovedgudstjenesten:

- Salmer
- Indgangsord
- Samlingsbøn
- Syndsbekendelse
- Tekstlæsning (evangelium)

²⁰ EG side 15-16

²¹ EG side 17

²² EG side 18

²³ <https://kirken.no/nb-NO/kristen-tro/gudstjeneste/liturgi/>

- Prædiken
- Trosbekendelse
- Forbøn
- Fadervor
- Velsignelse (den aronitiske i højmessen: i andre gudstjenester kan eventuelt andre velsignelser benyttes)
- Normalt skal det fejres nadver i hovedgudstjenesten²⁴

Kvalitative interview med gudstjenestedeltagere

Oprindeligt ville jeg have kvalitative interview med gudstjenestedeltagere om det gode i gudstjenesten for at reflektere over, hvordan menigheden oplever gudstjenesten med særligt henblik på gudstjenesteaktørerne gudstjenestefornyelse og -udvikling. I orloven skiftede jeg fokus på de kvalitative interview for at fokusere på, hvilke elementer og værdier i gudstjenesten, som var de vigtigste og hvordan en gudstjeneste kan vise kirkens enhed på tværs af tiden og geografiske grænser. Jeg deltog og havde efterfølgende kvalitative interview med nogle gudstjenestedeltagere i en højmesse i Vesterkær kirke og en gudstjeneste i Aalborg valgmenighed. Der var ikke dåb ved de to gudstjenester. Deltagelse og interview med deltagere ved Kirke og Spaghetti-gudstjeneste i Romdrup kirke 25. november blev ikke gennemført, da gudstjenesten blev aflyst. Jeg stillede disse tre spørgsmål:

1. Hvad er de vigtigste elementer i gudstjenesten?
2. Hvilke værdier er vigtige i en gudstjeneste?
3. Hvordan kan en gudstjeneste vise kirkens enhed på tværs af tiden og geografiske grænser?

Deltagerne var voksne i alderen 21 – 95 år. De blev lovet anonymitet.

Hvad er de vigtigste elementer i gudstjenesten?

Deltagernes svar kan deles op i liturgiske elementer og værdier

De liturgiske elementer, som de anså for at de vigtigste elementer var:

- Alle leddene er *(lige vigtige. Heine)*
- Nadver
- Ingen musik ved bortsendelsesordene for nogle præster kommer med mere end *(fredshilsen og bortsendelsesord. Heine)*
- Man er lidt lost når man ved nadver ikke synger alle vers af "O du guds lam!"
- Prædiken god prædiken som ikke er for lang og som er let at følge med i (2-3 ting, som jeg tænker på)
- Prædiken er tiltale
- Uforståelige ting i Bibelen forklares
- Velsignelsen
- Ind- og udgangsbønnen skal være bønner med indhold. Uenighed om at hvad der er gode bønner
- Gode salmer

²⁴ Ordning for hovedgudstjeneste, side 19. Kilde: https://kirken.no/globalassets/kirken.no/om-troen/gudstjeneste---liturgi/gudst2011_2012_ordning_hovedgudstj_bokm.pdf

- De gamle salmer man kender
- (*Salmens. Heine*) tekst er afgørende for at den er god
- Orgelmusik fremfor solister som synger foran i Kirken
- Musikken skal fremhæve gudstjenestens ord og tekster
- Korsang men ikke solistsang
- Der er noget andægtigt i musikken (*som er rytmisk. Heine*)
- Sangen
- Lovsangen og salmerne får så udtrykker man sig selv for så er det noget fælles
- Der er to kirkeværter, som skal tale med alle
- Vi hører ordet
- Noget af stivheden i højmesse må gerne løsnes
- Cellegrupperne gør at alle kender nogen

De værdier, som de anså for at de vigtigste elementer var:

Hvilke værdier er vigtige i en gudstjeneste?

- Fællesskabet som en gudstjenestefejrende menighed
- Målet er at finde Kristus
- At det er godt at være her
- Vi vandrer sammen
- Vi er hver især en del af Jesu legeme.
- Vi har hver en lille del af Kristi tjeneste i os
- Der skal være mere frit selv om det vil være på bekostning af genkendeligheden
- Der er mere plads til Helligånden
- Det har ikke været søndag, hvis ikke vi har været i kirken/til gudstjeneste
- Rolig og stille men mange unge mennesker foretrækker den rytmiske musik
- Ånd og fordybelse contra de overfladiske i samfundet (Vild med dans og X-faktor)
- Det er en helle i samfundet og i livet
- Dybde og koncentration
- Fører det moderne musik til tro – det skal være åndelige sange
- Gå i lyset med mørket havde et åndeligt indhold og den var meget smuk (den er ikke på niveau med Grundtvigs og Kingos salmer)
- Du som har tændt millioner af stjerner er bedre end den vi sang sidst
- Musik er en vigtig ting i gudstjenesten
- Fortæl hvad vi hører som musik
- Fællesskab
- Ikke så meget fordømmelse
- Sammen om Gud
- Korsets to vinkler (ordentligt forhold til gud giver godt forhold til sin næste og omvendt)
- Jeg går glad fra gudstjenesten
- At få noget med hjem
- Stræber efter at lære noget nyt
- Præsten bliver hængende og man kan altid tale med præsten
- Frivillige som hjælper og det involverer dem. Det gør gudstjenesten bedre

- Man hjælper hinanden og ved gudstjenesten med de evner som man har
- Folk hjælper med det som de er gode til
- Frimodighed

Hvordan kan en gudstjeneste vise kirkens enhed på tværs af tiden og geografiske grænser?

- Nadver – men vi kan ikke tage del i den katolske kirkes nadver
- Prædiken
- Fadervor
- Trosbekendelsen
- Det er glædeligt at have samtale om gudstjenesten i stedet for kirkekaffe •
Vekslebønnen
- Det frivillige er helt fantastisk
- I den lokale kirke er styrken at man møder sin lokale mennesker som man er kristen med i hverdagen
- Kirkerum og dagligstue hænger godt sammen, for kirken er kirkegængernes hjem
- Fredshilsnen fra gudstjenestens begyndelse
- Vi er ikke fastlåst til gudstjenesten
- Dansk oase tager det bedste fra frikirken og folkekirken
- Det er dejligt at tale om gudstjenesten som er en del af.

Menighederne er glade for deres lokale gudstjenester, som gav dem god mening. Og de var gode til at sætte ord på deres holdninger. Deltagerne i de kvalitative interviews var glade for at blive spurgt og opfordrede til, at kirkerne gjorde det oftere for at skabe fokus på gudstjenesten. Og for at fortsætte med at skabe gode gudstjenester, som er kulturelt bårne i de enkelte menigheder.

Og hvad så nu

Det var godt at blive trukket ud af min lokale kirkes liv for at fokusere og reflektere over en af en præsts vigtigste forkyndelsesformer; gudstjenesten. Mit mål blev at fokusere på gudstjenestens hvorfor og dens principper.

I forløbet erfarede jeg, at biskopperne "sætter lup på gudstjenester" for at arbejde med gudstjenesten, dåb, nadver og det overordnede spørgsmål om, hvordan der fremover kan arbejdes med liturgi i folkekirken.²⁵ Det er godt og vægtigt og jeg håber, at biskopperne vil fokusere mere på gudstjenestens hvorfor frem for dens hvordan. Med inspiration fra Luthers gudstjenestesyn og andre lutherske kirkes gudstjenestesyn, som jeg har undersøgt i min studieorlov.

Konkret kan resultatet af min studieorlov blive, at mit sogn vil udvikle principper og værdier for vores gudstjenester med udgangspunkt i den lutherske gudstjenesteforståelse. Og disse principper må blive udgangspunkt – sammen med ritualbogens ordninger – for vores gudstjenester. Det kan ske med udgangspunkt i samtaleformer om gudstjenester, for at fastholde at vi har et rigt og varieret gudstjenesteliv, som der står i vores vision.

²⁵ <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/biskopper-saetter-gudstjenester-under-lup>